

FRANS KAFKA YARADICILIĞINDA ŞƏXSİYYƏTİN PSIXOLOJİ VAROLUŞ MÜBARİZƏSİ

Türkan Fazil qızı Hüseynova

ADPU Şamaxı filialı

turkan.huseynova.8989@mail.ru

Xülasə

Ekspressionizm ədəbi cərəyanının, bəlkə də, ən görkəmli nümayəndəsi olan Frans Kafka yaradıcılığı özünəməxsusluğu və orijinallığı ilə hər zaman diqqət mərkəzində olmuş, bir çox ədəbi tənqidçilərin marağını cəlb edərək çoxlu sayda elmi-tədqiqat işlərinin yazılmasına səbəb olmuşdur. Kafka yaradıcılığının dünya ədəbiyyatı şah əsərləri içərisində əvəzolunmaz yerə malik olmasının əsas səbələrindən biri mövzu, məzmun və ideya orijinallığındadır . Digər yazıçılardan fərqli olaraq Kafkada insan və onun ruhi-mənəvi dünyasına münasibət tam fərqlidir. XX əsrdə baş verən I Dünya Müharibəsi, yəhudilərə qarşı Avropada münasibətin birmənalı olmaması, onlar üzərindəki təzyiqlər, ələlxüsus da atası ilə olan gərgin münasibətlər Kafka yaradıcılığını bu gün tanıdığımız formaya salmışdır. “Şəxsiyyətin

psixoloji çalxantılarının F.Kafka yaradıcılığında əksi” adlı elmi-tədqiqat işimizdə çalışacağıq ki, bu mövzudan çıxış edərək Kafka yaradıcılığına bir münasibət formalaşdıraq. Zəngin bədii yaradıcılıq irsinə malik olan ədibin əsərlərinin tam olmasa da, bir qisminin təhlilinə, psixoloji baxımdan izahına cəhd edəcəyik. Bu istiqamətdə uğur qazanmaq üçün Kafka yaradıcılığı haqqında müxtəlif tədqiqat işləri ilə, əsas da yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmağa çalışacağıq.

Açar sözlər: F.Kafka, modernizm, ekspressionizm, psixologiya, şəxsiyyət.

Abstract

The creativity of Franz Kafka, who is perhaps the most prominent representative of the expressionism literary trend, has always been in the spotlight due to its uniqueness and originality, attracted the interest of many literary critics, and led to the writing of a large number of scientific research works. One of the main reasons why Kafka's work has an irreplaceable place among the masterpieces of world literature is the originality of the subject, content and idea. Unlike other writers, Kafka's attitude towards man and his spiritual world is completely different. The First World War in the 20th century, the ambiguous attitude towards the Jews in Europe, and the pressures on them, especially the strained relationship with his father, made Kafka's work the form we know today. In our scientific-research work called "Reflection of psychological upheavals of personality in F. Kafka's Work" we will try to form an attitude towards Kafka's work based on this topic. We will try to analyze some, if not all, of the works of the writer who has a rich artistic heritage, and explain them from a psychological point of view. In order to succeed in this direction, we will try to familiarize ourselves closely with various research works on Kafka's creativity, and mainly with his creativity.

Key words: F. Kafka, modernism, expressionism, psychology, personalit.

Ekzistensializm bədii-fəlsəfi cərəyanının görkəmli nümayəndəsi Jan Pol Sartr deyirdi ki, yazmaq izdiham içində soyunmaqdır.

Dünya ədəbiyyatının ən görkəmli nümunələrinə xronoloji ardıcılıqla baxdığımız zaman belə qənaətə gəlmək olar ki, ən qədim dövrdən müasir dövrəqədərki ədəbi nümunələrdə insan və ətraf aləmə, özünə qarşı münasibətində köklü dəyişikliklər baş verib. Belə ki, əgər qədim ədəbi nümunələrdə insanı öz daxili dünyası, mənəvi aləmi, şəxsi problemlərindən daha çox subyektdən kənarda formalaşan obyektiv gerçəklik, ətraf mühit maraqlandırırıdysa, əsrlər keçdikcə bu vəziyyət dəyişmiş, insan dəhşətli dünya müharibələrinin yaratdığı böhranlar nəticəsində ağır travmalar almış və nəticədə şəxsiyyət öz məninə doğru yönəlmişdir. I və II Dünya müharibələrini görən insan dərin ruhi sarsıntıların, çalxantıların məngənəsində əzilmiş, keçmişi dağılmış, gələcəyi qeyri-müəyyən bir hala düşmüşdür. Bu səbəbdəndir ki, itirilmiş nəslin tanınmış nümayəndələrindən olan Erix Mariya Remark “Qərb cəbhəsində təbəddülət yoxdur” adlı əsərində bu fikri belə ifadə edirdi ki, müharibə haqqında coğrafiya dərslərindəki xəritə üzərində təsvirindən başqa anlayışları olmayan biz yeniyetmələr savaşa əsl üzünü görəndən sonra belə qənaətə gəlirdik ki, biz artıq nə keçmişə qayıdıb əvvəlki kimi yaşaya bilərik, nə də gələcəyə ümid edə bilərik.

İnsan ruhunun sarsıntılarını, daxili böhranı, qorxunu əsərlərində çox mükəmməl bir şəkildə işləyən görkəmli alman yazıçısı Frans Kafka fərdin öz daxili dünyasına yönəlişinin əsas nümayəndələrindən biridir. Despotik, zəhmli və cüssəli bir atanın övladı olan Kafka bütün ömrü boyu bu əzəmətin, hakimiyyətin və qaçılmaz təzyiqin altında əzilməyə məhkum olmuşdur. Öz uğurlu iş həyatı və şəxsiyyəti ilə fəxr edən ata Hermann Kafka oğlunun işəyaramaz, zəif və qabiliyyətsiz biri olduğunu düşünür, bununla kifayətlənməyib açıqca ona hiss etdirir. Frans Kafka ömrünün sonuna qədər bu zəhmin təsirindən xilas ola bilmir. Onun “Atama məktub” əsərində biz onların ata-oğul münasibətlərinin ən incə çalarlarına qədər şahidi oluruq. Yazıçı bu əsərində atasının ona qarşı olan münasibətini bədii sözün qüdrəti ilə açmağa çalışmış, buna çox mükəmməl bir şəkildə nail olmuşdur. Hökmlü atanın əksinə olaraq isə anası – Yuliya Kafka olduqca həlim və şəfqətli biri olaraq təsvir olunur. Görkəmli yazar anasının bu sonsuz şəfqəti sayəsində atasının davranışlarına tab gətirməyi bacarmışdır. Özünün də ifadə etdiyi kimi yaşadığı şəhərdən – Praqadan qaçıb qurtulmaq, xilas olmaq, azad nəfəs almaq istəmiş, lakin anasının sevgi və şəfqəti qarşılığında buna cəsarəti çatmamışdır. Atasını onu qaçmağa, anası isə qalmağa məcbur etdiyindən

bu ikilik onun gələcək şəxsiyyətini formalaşdırmış və qarşımıza XX əsrin görkəmli yazarı Frans Kafka çıxmışdır. Kafka get-gəllərin, çıxılmazlığın və qorxunun əsir aldığı ruhun yazarıdır. Kafka tam bir ekspressionistdir. Alman ədəbiyyatı mütəxəssisi olan Gürsel Aytaç Çağdaş Alman edebiyatı adlı elmi əsərində Kafkanın valideynləri ilə olan münasibətini bu şəkildə izah edir: “Uşaqlıqdan zəif və xəstə bir vücudu vardı. Ana tərəfindən ataları əsrlər boyunca zəngin bir həyat sürmüş, bilikli, din adamı və fərqli xüsusiyyətləri olan insanlardı. Frans Kafkanın ürkək və incə təbiətini ana tərəfinə bağlayırlar. Atası isə son dərəcə hərəkətli, güclü, qüvvətli bir adam olaraq tanındır. Yoxsul şərqli yəhudi ailəsindən gəlmiş, amma əzmi və çalışqanlığı ilə lazımı sərvəti toplaya bilmişdir. Bu xüsusiyyətləri ilə Hermann Kafka oğlunun gözündə hər şeyin ölçüsü olmuşdur. Belə ki, özünün heç bir zaman çata, dəf edə bilməyəcəyi bir ölçü. Zəif vücudu ilə Frans özünü atasının qarşısında həmişə zavallı və çarəsiz hiss etmişdir. Anasından aldığı həssaslıqla ata tərəfdən mənimsədiyi möhkəmlik Frans Kafkanın ruhunda bütünlənmiş və davamlı bir özünügünahlandırma, mühakimə etmə xüsusiyyəti yaratmışdır; ölçü, nümunə deyə seçdiyi atası ilə qarşılaşdıranda hər hərəkət, hər düşüncə ona şübhəli, hətta yanlış görünürdü (3; 270).

Frans Kafkanın bütün dünyada bir yazıçı kimi tanınmasında, bəlkə də, ən böyük xidmət dostu Maks Brodun üzərinə düşür. Yazdığı bütün məktub və əsərləri ölümündən sonra yandırmaq üçün ən yaxın dostu olan Maksa verən Kafka onun xəyanəti nəticəsində ədəbiyyat aləmində tanınır. Belə ki, dostu verdiyi sözü yerinə yetirmir və əlyazmaları çap elətdirir. O, Kafkanın ədəbi aləmdə ən çox məsləhətləşdiyi və ən çox sevdiyi şəxslərdən biri idi. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Kafka Maksı çox yaxşı tanıyırdı və onun xasiyyətinə bələd idi. Bəlkə də, görkəmli yazar bilirdi ki, dostu əlyazmaları yandırmayacaq və onları çap etdirəcək. Elə bu səbəbdən də özünün cəsarət edib çap etdirmədiyi əlyazmalarını ən yaxın dostuna əmanət edir ki, o çap etdirsin. Daxili dünyasında baş verənləri yazıya köçürmək və onları dünyaya söyləmək qorxuları və cəsarətsizliyi ucbatından ömrü boyu əziyyət çəkən Kafka üçün yad bir hərəkət idi. Çox güman ki onu Maks Broda bağlayan dostunun cəsarəti və bir gün bu yazıları gün işığına çıxarmaq igidliyini göstərə bilməsi olmuşdur. Bəlkə də, yazarın ruhu dostunun bu sevimli xəyanətinə hər zaman minnətdar olacaqdı. Çünki Frans insan daxilindəki qorxunun, zəifliyin və cəsarətsizliyin yazarı idi, o, atasının sonsuz hökmü və gücü nəticəsində bu cür formalaşmışdı və yeganə çıxış yolu yazmaq idi. Jan Pol Sartrın yuxarıda nümunə gətirdiyimiz fikrincə, yazmaq onun üçün izdiham içində soyunmaq idi.

Yazarın ailəsi ilə bağlı münasibətlərdən bəhs edərkən, “Atama məktub” əsəri haqqında danışmaq qeyri-mümkündür. Bu məktubu Kafka 1919-cu ilin noyabrında Şlezendə (Bohemiya) dincələrkən yazmış, ancaq onu nədənsə ünvanına göndərməmişdi. Maraqlıdır ki, ölümündən sonra Kafkanın ədəbi-bədii irsini bütövlükdə oxuculara çatdıran dostu Maks Brod da bu məktubu yazıcının “Məktublar”ına deyil, bədii əsərlərinin cərgəsinə daxil etmişdi. Əslində, belə də olmalı idi, çünki Kafkanın atasına məktubu onun 1910-cu ildən müxtəlif insanlara, müxtəlif ünvanlara göndərdiyi məktublardan (demək olar ki, onların çoxu çap olunub və 700 kitab səhifəsindən çoxdur!) seçilir. Daha doğrusu, bu məktub avtobioqrafik səciyyə daşmasına baxmayaraq, şəxsi münasibətlər çərçivəsini aşaraq bəşəri dəyərlər baxımından, ümumiyyətlə, insan münasibətlərinin təhlili və qiymətləndirilməsinə həsr olunmuşdur. Əlyazmasında məktubu bacısı Ottloya ünvanlamışdı ki, sahibinə çatdırsın, amma göndərməmişdi. Ümumiyyətlə, Kafka onu bir neçə dəfə göndərmək və ya kiminsə vasitəsilə sahibinə çatdırmaq istəsə də, həmişə son anda fikrindən daşınmışdı. Bir neçə il sonra çex jurnalisti və onun əsərlərinin çex dilinə tərcüməçisi Milena Yesenskaya (bu qadın həm də onun növbəti uğursuz məhəbbəti idi!) yazdığı məktub da sübut edirdi ki, Kafka onu hələ göndərməyib: “Sabah “Atama məktub”u sənin ev ünvanına göndərəcəm. Onu yaxşı saxla, bəlkə, nə vaxtsa atama verəsi oldun...” Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi F.Kafka Oğuz Atayın təbirincə desək, tutunamayanlardan (tutuna bilməyənlərdən) idi. Bu bir növ “tutunamayanlar” termini altında cəmləşən insanlar həyatda öz yerlərini tapa bilməyən, boşluqda asılı qalan, mövqeyini müəyyənləşdirə bilməyən insanlar nəzərdə tutulurdu. Keçmiş və gələcəyi arasında öz mövcudluğunu müəyyənləşdirə bilməyən, kimsəsiz, tənha və qorxunun hakimiyyəti altında olan bu insan tipinə, belə desək, qrupuna Kafka da uyğun gəlirdi. Atasını onu bir heç hesab edir və onun hər hansısa bir uğurunu əhəmiyyətli saymırdı. Kafka əsərdə belə yazır: “Bəlkə sən də yadında qalmış olar... Bir gecə tez-tez ulamağa başladım ki, su istəyirəm. Ancaq susadığıma görə yox, həm sizi əsəbiləşdirmək, həm də kiminləsə danışmaq üçün belə eləyirdim. Bir-iki dəfə bərk hədələsən də, xeyri olmadı və onda gəlib mənə yorğan-döşəkdən zorla qaldırdın, eyvana çıxarıb qapını bağladın, bir neçə dəqiqə gecə köynəyində

bayırda saxladın. İndi demək istəmirəm ki, onda düz eləmədin... Bəlkə doğrudan da həmin gecə mənə başqa yolla sakitləşdirmək olmazdı... Mən bununla yalnız sənin tərbiyə üsullarını və həmin üsulların mənə necə təsir etdiyini səciyyələndirmək istəyirəm. Əlbəttə, həmin hadisədən sonra mən sözbəxan oldum, ancaq bununla belə, içimdə elə bil nəşə qırıldı. Mən bu mənasız su istəmək həvəsimin təbiiliyi ilə zorla bayıra atılmağın qeyri - adi dəhşətini heç cür uyuşdura bilmirdim. Sonralar illər uzununu belə bir dəhşətli fikir mənə əzab verməyə başladı ki, o nəhəng kişi, yəni atam heç bir səbəb olmadan, gecənin birində gəlib mənə yorğan-döşəkdən qaldıraraq eyvana ata bilər və belə çıxırdı ki, mən onun üçün heç nəyəm! (6; 3) "Atama məktub" əsərində atasının ona qarşı münasibətini və eyni zamanda Kafkanın bu münasibətin ağırlığı altında əzilməsini görkəmli yazar çox mükəmməl bir formada bizlərə çatdırmışdır.

Kafkanın ədəbi aləmdə məşhurlaşdıran novellaları haqqında danışmasaq, şəxsiyyətin psixoloji çalxantıları barədəki fikrimizi daha dolğun və hərtərəfli izah edə bilmərik. Bunlardan "Hökm", "Çevrilmə", "Cəza koloniyası", "Bir savaşı təsviri", "Yuxu", "Qərribə heyvan", "Qanun qarşısında" və s. misal göstərə bilərik. Adıçəkilən novellalar içərisində "Hökm" tərkibi etibarilə Kafka yaradıcılığının ana xətlərindən biri olan ata-oğul münasibətlərini ehtiva edir. Novellada yenidən nişanlanmış tacir Georq Bendeman bu barədə Rusiyadakı dostuna məktub yazır. Amma hadisələrin sonrakı gedişindən məlum olur ki, Georq bu nişanlanma və işlərindəki uğur ilə sanki vəfat etmiş anasına, atasına və qürbətdəki dostuna xəyanət etmişdir. Məktubu göndərmək barəsindəki fikrini atasına açıqlarkən atası onu tamamilə baş verən hadisələrdə günahlandıraraq nişan fikrinin dostuna çatdırılmasına etiraz edir. Ataya görə, Georq anasının ölümündən sonra atasını qaranlıq bir hücrəyə məhkum etmiş, onun acizliyindən, xəstəliyindən və zəifliyindən istifadə edərək işləri əlinə almış və hətta böyük uğurlar qazanmış, vəziyyəti çox pis olan dostuna qarşı isə nişanlanmaqla xəyanət etmişdir. Atasını bütün bu günahlandırmanı yatağındən duraraq və hələ də var olduğunu isbat etməyə çalışaraq edir.

XX əsr dünya ədəbiyyatına öz damğasını vuran Frans Kafka yaradıcılığının əsas nüvəsini "Çevrilmə" ("Metamorfoza") əsəri təşkil edir desək, zənnimizcə, yanılmırıq. Şəxsiyyətin mənəvi böhranları, psixoloji sarsıntılar, ruhi çalxantılar başlıca mövzu kimi seçilən Kafka yaradıcılığında adıçəkilən əsər bu baxımdan ən vacib yeri tutur. Yazanın həyatı ilə bağlı əldə olan materiallardan, "Atama məktub" əsərindən bizə müəyyən olan hadisələrdən aydınlaşır ki, "Çevrilmə" tam mənası ilə avtobiografik əsərdir. Yuxarıda da dediyimiz kimi, məşhur yazıcının uşaqlıq və gənclik illəri atasının dözülməz təzyiqi altında olmuş və onu yazmağa vadar olan bir şəxsiyyət kimi formalaşdırmışdır. Əsərdə baş verən hadisələrin böyük bir qismi yazıcının şəxsi həyatı ilə eynilik təşkil edir. Belə ki, "Bir səhər gecənin narahat yuxusundan ayılan Qreqor Zamza başa düşdü ki, elə yatağındaca əcaib bir həşəratə çevrilib. O, başa çanağı kimi qartımış kürəyi üstə uzanmışdı. Üstündəki yorğanın yarısı sürüşüb yerə düşdüyündən başını qaldıran kimi qəhvəyi, qabarıq pulcuqlarla örtülmüş qarnını gördü. Bədəninə başqa əzalarından da eybəcər və cılız görünən saysız-hesabsız ayaqcıqları gözləri önündə miskincəsinə qaynaşırdılar" (7; 1). Tədqiqatçıların fikrincə, Kafka yaşadığı, qaçmaq istəyib qaça bilmədiyi Praqada və hökmran atası ilə mülayim anasının təsiri altında ikili həyat yaşadığı ailəsində özünü gərəksiz, lazımsız və işəyaramaz bir böcək kimi hiss edirdi. Yatağında böcəyə çevrilən Qreqor Zamza elə Frans Kafkaydı. Bu, təbii ki, bədii metod, üsul idi ki, yazar öz mənəvi kiçilməsini göstərmək üçün bundan istifadə edirdi, lakin bu məcaziliyin arxasında böyük bir həqiqət dayanırdı. Kiçik yaşlarında qardaşını itirən Kafka üç bacısından – Qabriela, Valeriya, Ottiliyadan ancaq üçüncü ilə daha yaxın olmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, böcəyə çevrilən Qregor Zamzaya da evdə tək yaxşı münasibət bəsləyən obrazı bacısıdır. Həşəratə çevrilən əsər qəhrəmanı bacısı tərəfindən qayğıkeçliklə qarşılır, yedizdirilir. Diqqətimizi çəkən əsas məsələlərdən biri də Zamzaya qarşı ən qəddar münasibət bəsləyən insan atasıdır. Onun bir böcəyə çevrildiyini, işə getmədiyini və evdəki kirayənişinləri narahat edəcəyini düşünən ata ona zalımca davranmağa başlayır. Hər vəchlə onun otaqdan çıxmasına, işə olunmasına çalışır. Hətta evdəki söz-söhbət zamanı ata Zamzaya alma atır və həmin alma onun kürəyində yer edərək məhvinə səbəb olur. Bildiyimiz kimi, alma həm dini nöqtəyi-nəzərdən, həm də dünya ədəbiyyatında günahkarlıq rəmzidir. Kafka öz qəhrəmanının ölümünə səbəb olan meyvəni təsadüfi yox, bilərəkdən alma seçərək buna işarə etmişdir. Getdikcə kürəyindəki yara böyüyür, artıq evdəkilər ondan bezir, o, heç kimə lazım deyildir, gərəksizdir və əsərin sonunda ölür. Yazar özü də vərəm xəstəliyindən dünyasını dəyişmişdir. Əsərdəki avtobiografik bənzərliklərdən biri də Kafkanın və Zamzanın işinə olan münasibətidir. Ailəsinin təkidi ilə hüquq oxuyan Kafka bütün ömrü boyu peşəsini sevməmiş, çox əziyyət

və çətinliklə işləməyə məcbur olmuşdur. Sevmədiyi sənət sahibi olmaq da onu daim yormuş, ruhunu əldən salmışdır. Yazıçılıq isə onu yoran hər şeydən: ailəsindən, peşəsindən və nəhayət, yəhudi olduğu üçün təzyiq görən Praqadan qaçıb sığındığı yeganə “ada” idi. Əsrin qəhrəmanı Zamza da çalışdığı peşəni sevmir, hər gün bu əziyyətli peşənin dalınca getməyi özünə zindan əzabı hesab edir. O, mənən kiçildikcə, cılızlaşdıqca, kiçilib öz gözündə acizləşdikcə, iyrəncləşdikcə böcəkləşir, həşərata çevrilir. Bəlkə, Kafkanı, elə Zamzanı bu əzici təzyiqlərdən xilas edən büründüyü həşərat qiyafəsidir, az da olsa burda rahatlıq, dinclik tapır. Yuxarıda da yazdığımız kimi Kafka ömrü boyu böyük bir qorxunun ruhuna hakim kəsilməsindən əzab çəkirdi. O, yazırdı ki, bu elə bir dəhşətdir ki, ondan qaçıb-qurtulmaq olmaz. Bu qorxu onu daim təhdid edir, nəzarəti altında saxlayır və onu adi insanlar kimi həyatdan zövq almağa qoymur. Və bizi bu yazara qarşı mərhəmətli olmağa vadar edən əsas məsələlərdən biri isə həm özünün, həm də qəhrəmanının bu əzablardan xilas ola bilməməsi idi. Kafkanı təkcə ailəsindəki münasibətlər yox, həm də Avroda yəhudilərə qarşı olan münasibət də incidirdi. Bütün bunlar sonda onun məhvinə gətirib çıxarır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Quliyev Q. Dəlindən doğru xəbər. Bakı: Mütərcim, 1999, s.160.
2. Frans Kafka. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2010. - 600 s.
3. Gürsel Aytaç. Çağdaş Alman Edebiyatı. Ankara: DoğuBatı yayınları. Mart, 2012.
4. Abdullayeva Y. XX əsrədəbiyyatında modernizm. Bakı: “Mütərcim”, 2005.
5. http://dipnotkitap.net/OYKU_ve_NOVELLA/Degisim.htm
6. <http://www.azyb.net/cgi-bin/jurn/main.cgi?id=932> Yeni tərcümələr. F.Kafka. Atama məktub.
7. Frans Kafka. Çevrilmə. (Metomorfoza). E-kitab.
8. Frans Kafkanın Eserlerinde Aşırı Bürokrasi ve Otoriter Yönetici İmgesi. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt 17, sayı 2, 2016, s.273.
9. Nuri Çiçek. Aksaray Üniversitesi. Frans Kafkanın Eserlerinde Yabancılaşma Problemi